

AN TRIBANN

BREUDEURIEZH

DROUIZED

BARZHED

hag

OUZION

BREIZH

GORSEDD

N^o: 82

N° 10 F
 Komanant 35 F
 CCP NANTES 1907 81 E

K R E N N A D

-- GWENC'HLAN	Goursez Digor ar 25/05/80	3
--	Komzoù fur ar re gozh...	4
--	Lidoù-degemer Dileuridi Gorseth Kernow	5
--	"La libération païenne"	5
-- Goulven PENNAOD	Deiziadur keltiek Coligny	6
-- PAOTR AN ELLE	Le breton tel quel...	16
-- TELANNEG	Keleier a Gembre	17
-- abLOUZAOUER	Tuchenn Gador	18
-- Ronan abYUZHAEI	Gallo or not Gallo	20
--	Journaux et revues	22
-- KADVAN	Marvnad evit un eskob	23

A N T R I B A N N

Kannad kefridiel Breudeuriezh Drouized, Barzhed hag
Ovizion Breizh (Goursez)

Renour	Dr. LE SCOUÉZEC
Pennskridaozour	Goulven PENNAOD
Sekretour-Merour	Armel CALVÉ 5, résidence Guy Ropartz, 29000 QUIMPER
Goloenn	Mikael CLEC'H

DISKLERIET HERVEZ LEZENN 4e trim. 1980 -- PEP GWIR MIRET STRIZH

Ti-moulerezh A L I N -- 93220 GAGNY

Goursez Digor ar 25 a viz Mae 1980

war lein Tuchenn Gador

Kenvreudeur, kenc'hoarezed,

Setu ni, hiziv, war lein Menezioù Arre, e penn uhelañ Breizh, hag e c'hellomp estlammiñ tro-dro deomp gant unan eus bravañ uhelennoù, eus bravañ traoniennoù hor bro. Etre Sizun ha Bodmear emaoamp aman, etre Bro-Leon ha Bro-Gernev eo. Un arouezlid e c'hell bezañ ar soñj-man. Tud Bro-Leon ha tud Bro-Gernev en em gav e-barzh ar C'hoursez, ha mar gellont dont asambles da'r memes lec'h, ez eo gallus, gwir vat, da bep Breizhad kar-e-vro.

Laouen omp da zegemer aman hor Breudeur tramor, deuet deus Kernev-Veur, o tiskouez e-giz-se deomp ez eo gwir ha bev ene don ar Gelted, ha n'eo ket un dra didalvoud, pell ac'hann, gwelout dorn ha dorn, ken tost da'r bloaz 2000, mibien Breizh Kozh, dispartiet c'hwezek kantved zo ha, daoust da stourmoù bras an amzer dremenet, breudeur koulskoude.

Trugarekaat a fell din, a-raok mont pelloc'h gant ma c'homzoù, Aotrou Maer Brasparzh, Per Kras, en deus hon skoazellet evit sevel an traoù evel ma'z int, en deus digoret deomp ar Maerdi, en deus hon degemeret e-barzh bourez Brasparzh. Mer-si bras deoc'h, Aotrou Maer !

Hon trugarezioù ay a ivez da'n Itron Robert Dartag ha douar davet deomp tiez ostizien evit kousket hag aozet hag urzhiet kalz traoù.

Bennozha Doue a lavar in ivez da bep hini eus ar C'hoursez a zo deuet aman evit hol lidoù. Ha da gentañ, e penn kentañ, da unan ac'hann, da'c'c'honeil ha Drouiz-Meur Eiler kent Stivellig an Dour Don, pa'z eo drezañ e c'hellas kendero'hel ha padout hor Goursez. E-pad ar bloavezhioù ma voe-eñ e penn hor Breudeuriez, en deus labouret, hegarat ha talvoudus, evit derc'hel ganti. Mard emaoamp aman hiziv, a-drugarez dezhañ eo.

Ha setu... Ha setu aman o tont deus pep lec'h en-dro deomp, mouezh hor bro a sav diouzh al lenneier, ar brug, an dour hag ar roc'h. Ha setu an Awen o tont war-nomp ha ganti ene hor bro, ene hon Tadoù, ene pep tra vev a zo aman.

Aman ema ar Gador, da lavarout eo ar Gador ma veze kadoret warni rouanez kozh Bro-Arvor, ma veze kelc'hiet o fenn gant kurunenn aour hon Douar-ni, ur gurunenn zo breman c'hoazh da vezañ gwelet ganeomp.

Arouez ar menez-man a fell dezhi dont ganimp. Rak, etre an oabl hag an douar, etre ar c'houmoul hag ar rec'hier, ema hor gwir stad a Zrouized...

Piv omp-ni neuze, Drouized, Barzhed hag Ovizion ? Petra omp-ni, m'en lavar deoc'h, nemet Hentoù ma tremen dreze an Awen, deus an oabl da'n douar, deus ar rec'hier da'r c'houmoul, deus tud hor bro-ni davet tud ar broioù arall, deus Breizh en tu-man da'r mor da Vreizh an tu all, deus du-se da zu-man. C'hwezh an Awen ra vo ganeomp o redek digabestr drezomp-ni.

Piv eo un Oviz ? Ar re a zo ganto skiant istor ar gerioù a lavaro deomp ez eo ur stumm -- diheñchet a-walc'h hag un tamm iskis -- eus ur ger kozh, diskleriet breman evel "diouganer". Ha n'eo ket un diouganer an hini a lak an Amzer-da-Zont da vezañ, a-benn breman, bev e-barzh an Amzer-Vreman ? An hini a roeñv war an treizh etre an eil hag eben ? An hini a wel pell dirazañ hag a gompren red an traoù etrezek ur pal n'eo ket sklaer da'r re all ?

Drezañ e tremen an Awen. Ha mard eo breman dibabet an Ovizion a-douez paotred ha merc'hed a stourm gant an danvez evit reiñ dezhañ ur stumm nevez, ul liv nevez,

evit ur spi resis eo : rak, dre o daouarn e teu an Awen da vezañ, e-kreiz an danvez, Gouloù an traoù kuzhet e-barzh.

Pactred an Alkimiezh int ivez, a ziere, a zaspren ar Gouloù-se digant an traoù hag a gav e kreizon an traoù gwirionez mab-den hag ar bed.

Diouganer, kan evidomp, ha lavar deomp petra a zeu. Gra gant an danvez ha lak an Dazont da vezañ, aman ha breman, anat da'n holl. Gra gant danvez Breizh, evit ma vo warc'hoazh splannoc'h, luc'hedusoc'h eget m'ema, o skediñ gant an Awen diouti.

Ha piv eo, m'en goulenn ouzhoc'h, ur Barzh ? Nemet an hini a vez graet gant Awen ar Gelted krouer ur bed nevez. War ar menez e pign-eñ, hag eno e vez kavet gantañ avel vras Kornôg a c'hwezh war geinioù mein gwenn ha dremmoù mein glas. Aman e kaver — ha n'eo ket gwir ? — c'hwezh ar mor ha hini an douar o veskañ o anal. Uhelloc'h eget traonienn Riwal, uheloc'h eget Geun Elez ha he seblañchoù, e teu da vezañ ar Gwir, kadoriet e-barzh Kador hon Tadoù kozh, aman, a-enep da'r Bed. Ha labour ar Varzhed, gwirionez ar Varzhed, eo kavout ar Gwir. Deuit, breudeur, ha kavit eñ.

Ha piv eo un Drouiz ? Piv omp-ni, nemet ribloù ur stêr m'ema o redek enni dour an Awen, dour ar Furnez hag ar Vuhez. Lavarout a reomp gerioù hud a zo kemmet ganto stumm an douar hag istor ur vro. Dre nerzh an dour-se e vo lakaet da gouezhañ mogerioù kreñv ar c'hêrioù, ar sevenadurioù bet savet en hon touez gant an estren. Mard eus ganeomp kalon evit henn ober ! Ha da'n Drouized a zo aman e lavaran : breman eo deut amzer ar c'homzoù kreñv, ar c'homzoù hud, ma vo savet ganto un Ti nevez evit ar Vretoned, evit ar Gelted.

Ar bloaz a zeu a vo lakaet evidomp dindan veli ur C'helt bras, bet deuet da'r bed daou gantved zo, hag a oa, evit gwir, Oviz, Barzh ha Drouiz, daoust dezhañ bezañ chomet hep kemer an anvou-se. Eus René Théophile Hyacinthe Laenneg e fell din komz.

A-benn breman, ra vo graet enor dezhañ ! Ra vo lavaret diwar ar Maen-Log ha diouzh kelc'h hor mein, trugarez da'r Breton taer, da'n Oviz meur ! Ra vo roet da'r bloavezh a zeu anv Laenneg, evel hini un Drouiz eus an amzer dremenat.

Ha dindan veli an anv-se, e kendalc'homp gant hol lidoù.

^ G w e n c ' h l a n d : m :

k o m z o ù f u r a r r e g o z h . . .

"Séparatiste, je le suis au fond, et je connais plusieurs Bretons qui partagent notre idéal; j'en sais même d'autres dont, comme a dit Charles Le Goffic, le regard se fait augural et sybillin à la contemplation du tremblant mirage du celtisme universel...

"Je n'ai qu'une estime médiocre pour le nom de Français, et j'y renoncerais volontiers pour celui de Breton exclusivement... Comme je l'exprimais dans un récent article breton, je comprends mal l'entêtement de certains de mes compatriotes à revendiquer le nom d'un peuple qui les méprise -- (il le fait bien voir) -- et se refuse à leur accorder la moindre satisfaction."

Francis G O U R V I L

Barde: ^ Bar-Illo de la Gorsedd.

(Cité par C. Le mercier d'Erm, Bardes et Poètes Nationaux de la Bretagne Armoricaïne, p. 734.)

Deiziadur keltiek Coligny

An hirañ enskrivadur galianek deut betek ennomp zo un deiziadur loar-heolel engravet war un daolenn arem, miret hiziv e Musée de Fourvière e Lyon. Dibaot ar skridoù keltiek kozh zo bet studiet ken pizh ha neman abaoe ma voe dizoloet (1), ha n'eo ket echu moarvat, rak, mar galler sellet evel digejet gwikefre an deiziata (2), ned eo ket heñvel evit a sell ouzh ar c'heriaoueg anezhi : ul lod bras anezhi a chom dianav e ster resis. Aman da heul e klaskfer reiñ un alberz diouzh an diell prizius-se, hep klask mont betek munodoù zo evel stumm al lizherennoù ha kudennoù arall a henskridoniezh (3).

Dizoloet voe an deiziadur e miz kerzu 1897. Setu penaos e voe danevellet e zizoloidigezh :

Un cultivateur du hameau de Charmoux, en minant une terre nommée Verpois, située à peu de distance de la route nationale de Lyon à Strasbourg, près des confins des départements de l'Ain et du Jura, et non loin des restes d'une voie romaine, a trouvé enfouis à environ 30 cm du sol les débris d'une magnifique statue de bronze remontant à l'époque gallo-romaine (...). En même temps que les restes de la statue, et mêlés à eux, on recueillait les fragments de deux tables de bronze; ces fragments sont au nombre de près de 150, dont plus de 120 sont couverts d'inscriptions gauloises. (Héron de Villefosse, CRAI, 4e série, 25.703-704; meneget en Ogam 13.522, 1961).

Da gentañ, evel m'en gweler, e taolad pled ouzh an delwenn dreist-holl, mes buan a-walc'h e voe an deiziadur a zedennas ar furcherion hag abaoe ne baouezas ket a vezañ studiet gant an enskrivadurourion hag ar geltiegourion. Darbodoù zo n'o deus adkavet o lec'hiadur resis nemet un naontek vloaz zo pa voe adkavet e studi reizhiadek an dielloù gant ar C'hel. Paul-Marie Duval e-doug e zarleadvier en École pratique des hautes études (ÉPHE) Paris, m'hon eus bet an enor da genlabourat gentañ, a-unan gant hon c'hendiskibion, Kel. Léon Fleuriot ha Dr. J.-B. Colbert de Beaulieu pergen

N'eus arvar ebet e voe torret, a-ratozh kaer, an delwenn hag an deiziadur, gant kristenion drelatet moarvat, e diwezhañ palevarzh ar 4. kantved, evel m'en skrive dimp an Ao. Olier Mordrel : "Den ebet n'en deus klasket deiziata tonenn an dilezadurioù ma'z eo bet kavet enni darbodoù an deiziadur. Koulskoude, diaes eo terriñ un daolenn arem. Roudoù zo a ziskouez ez eo bet torret a-youl kaer war ur pilgos, gant un dotu hag ur gizell. Un ober kefridiel eo enta, rak den prevez ebet ne c'hounezfe korvo ouzh e ober. Reizhpoc'h eo e liammañ gant un tarz a ernez enepppagan oc'h ambroug diazezadur ar gravez kristen. Ar re-se ne voent ket niverus e Galia. Impalaer ar Reter hepken a c'hourc'hemennas ma vije distrujet an nevedoù. E genimpalaer, Honorius e anv (395-423), a voe a-walc'h evitañ kenkizañ o c'horvoderioù. Sant Marzhin Tours eo, bet beleget e 360, hag e gevezerion, ay eas en tu all da youl an Impalaer, bountet gant o gred, hag a zistrujas i o-unan an nevedoù pagan. Un dro en istor voe prezegenniñ Marzhin, hag a-unan gentañ diskouezadegoù a daeroni hag a c'hourdrouzoù. En e raok e oa pagan a-wel da'n holl tud ar maezioù. War e lerc'h ne chom roud ebet a baganiezh anzavet. Ne hañval ket bezañ ret gortoz ar 5. kantved enta, ma voe lamet pep gwir digant ar baganiezh ha mouget frankiz al lidañ, evit disklaeriañ tonkad deiziadur Coligny. Gwirhañvaloc'h eo e vije bet taget gant dic'houzañv ar gristeniezh o trec'hiñ, e diwezhañ palevarzh ar 4. kantved." (Lizher da'n aozer, 19/06/1971).

Diasur e chom c'hoazh deiziad an enskrivadur. Reoù zo o deus soñjet e kentañ kantved an amzervezh. Diwar evezhiañ ouzh stumm al lizherennoù e hañval hiziv n'oar ket evit mont pelloc'h eget an eil kantved ha, marteze a-walc'h, dibenn heman ma n'eo ket deroù an trede (4). Ne dal ket avat e ve bet ijinnet ar c'hompod en deiziad-hont. Ema en hon c'herzh treuzskrivadur un darbod eus un deiziadur all, heñvel poch, a hañval, ouzh heman (5). Diouzh un tu all, diwar studial frammadur diabarzh ar skrid, e verzhher ez eus bet, da'n nebeutañ, div stad lerc'h ouzh lerc'h eus an destenn. En diwez, notadurioù zo a ziskouez ez eo henstummek ar yezh anezhi, ar pezh a brou en hon eus

dirazomp un teul lidek hengounel ha neket ur savadur eus an 2. pe an 3. kantved bet ijinet ad hoc.

A drugarez d'un hir a studi e teuas ar yezhourion a-benn da adsevel hollad an enskrivadur, en ur lakaat adarre en o lec'h an darvoudoù deuet betek ennomp hag en ur leuniañ an toulloù (nemet an "tribann"). C'hoarvoud a rae an deiziadur eus un daolenn arem, 1, 48 m led ha 0, 90 m hed, gant mouladurioù a 5, 3 cm (6), warnezhi tres 62 viz dasparzhet e pemp blizenn daouzekvizek (ober a reomp blizenn, eus "bloaz" an deiziadur), mui daou adviz, an eil e penn an enskrivadur, egile goude an 30. miz boutin. Rannet e oa pep miz e div lodenn, an eil eus 15 deiz dalc'hmat, eben eus 15, 14 ha (marteze) 13 deiz. An 3/5 hepken eus an enskrivadur zo chomet, mes diwar azlavaradur an notadurioù, e c'haller adkavout ar skrid kent hep re a ziaester goude bout komprenet gwikefre ar reizhiad.

*

Setu aman anvoù ar mizioù (7) hag o fadelezh : samoni(os) 30 d; du-manni(os) 29 d; riuros (30 d); anagantio(n?) 29 d; ogroni(os) 30 d; cuti(os) 30 d; giamoni(os) 29 d; simiuisonna(s?) 30 d; equos 30 d ha 28 d, moarvat, er blizennoù II ha IV; elembiu(ios?) 29 d; (a)edrinis(-?) 30 d; cantlos 29 d. Ne hañval ket bout bet roet un anv da'n advizioù, nemet e c'hallje an eil hini bout bet anvet Xantaran(os?), gant X = s-, r- pe p-, ar c'hrog gant r- o vout ar gwirheñvelañ (s. Ogam 13.639) (8).

Goude anv ar miz e kaver meneg a M pe MAT, pe ANM. Adsavet eo bet evel MATis, kv. hIw. maith, Kb. mad, Kn. mas, Gn. mati-, Br. mat, gant ar ster "leun, klok" marteze, hag ANMatis da geñveriañ gant Kb. anfas "frenzeudik, divvat". Setu ma verzher ez eus ANM e penn an holl mizioù 29 d enne, hogen M(AT) e penn ar mizioù 30 d enne, nemet equos a zo ANM. Soñjet eus bet ente e veze 29 d da viz equos e stad kentañ an deiziadur, mes da 28 d, gant ur c'hant pempblizenn, e voe hirder heman : 30, 28, 30, 28 ha 30 d. An advizioù zo 30 d enne.

Ar bempblizennad, evel ma vez testenieket, a vije bet ente 325 + 353 + 385 + 353 + 355 d enni, eleze 1831 d evit 62 vizad isker. Fadelezh reverzhi al loar zo 29, 530 d, ar bempblizennad a 62 loaradur virion zo ente : 1830, 90 d : dereat kenan eo neuze ar brasjediñ (43 milionvedenn !). En enep, bloaziad tropek an heol zo 365, 242 d, eleze e pad ur pempbloaziad gwirion : 1826, 211 d; pep pempblizennad kelt a zeue da vezañ hogos 5 d en-araok war gerzh an heol, hag anat eo e vije deuet da vezañ dic'houzañvus kent pell. An holl bobloù o deus klasket lakaat da genglotañ reverzhi al loar en-dro da'n douar ha hini an douar en-dro da'n heol zo kejet gant hevelep skoilhoù pa glaskent sevel un deiziadur loar-heolel. N'eus tra en hon enskrivadur, evit a ouzomp, a ziskouezfe dimpenaos ar C'halianed o doa eñ diluziet. Skolveuridi zo o deus soñjet er c'hant metonek a 19 vloaz, hep arguzenn sonn, evit gwir (10) A-benn ar fin, e kaver marteze un diskoulm en un arroudenn eus C. Plinius Secundus (Naturalis historia 16.250). Hervezañ e veze kutuilhet an uhelvarr gant an drouized "c'hwec'hvet deiziad al loar, ma reoliont hervezi ar mizioù hag ar bloazioù, hag an hoaladoù goude tregont vloaz (et saeculi post tricesimum annum)". Neuze, un hoalad tropek a dregont vloaz zo 10 957, 266 d ennañ, hag un heuliad a c'hwec'h pempblizennad kelt zo 10 986 d ennañ. Evit ma kenglotfe an deiziadur ha kerzh an heol e ve a-walc'h lemel un adviz bep tregont vloaz, ar pezh a rofe 10 956 d, bezet un dale a 1, 266 d da geñver an heol hag un araokaat a 0, 152 d da geñver al loar bep hoalad, ar pezh zo gwell evit dereat. Na gwirhañval e seblant ar vartezeadenn e ranker azlavaret avat n'eus tra erbet war an enskrivadur a ve a-du pe a-enep dezhi.

*

Da bep miz ez eus notadurioù reol : da gentañ e anv ha, dirazañ, M pe (ur wezh) MID, ar pezh a gomprenet evel berradur (gant Gn. d, dd, 0, 00, &... = /t^s/) ar ger a zo Br. miz, Kb. mis, hIw. mi. Goude se, etre ar gentañ hag an eil pemzeknoz, e kaver ar ger ATENOVX, a zo peuzdianav e ster : lod muiañ ar

geltiegourion a gav dezhe en hon eus aman ar rakger Gn. ate- (Ate-bodua, Ate-cotti, hIw. ath-, Br. ad- "adarre"), testeniekaet mat e galianeg; reoù zo a vennas gwelet e -noux ar ger o talvoud "noz", pe un deverad anezhañ; soñjet ez eus bet ivez da dostaat da'n hIw. athnugud "adnevezadur", mes hini ebet eus ar martezeadennoù-se ne glot rak diaesterioù tremouezhiadoniel bras a sav (11). En diwez, pa vez 29 d d'ur miz, lec'h ma rankjed en devout meneg an tregontvet deiz, e lenner DIVERT(I)OMV, DIVORTOMV, a zo bet tostaet da'l latin diuertere "mont kuit, em zisrannañ".

Hogos bep deiz, goude merk ar pedved, e kaver an notadur D, a seller outañ evel berradur *dijo- "deiz" (sl. hIw. dia, Kb. dydd). A-wezhioù avat e lenner MD, ma hañval M (pe MAT) bout berradur Gn. mati- "mat" ez eus bet kaoz anezhañ a-zioc'h. Kavout a reer ivez D AMB, n'eus bet den evit jubenniñ reizh e eil elfenn betek breman.

*

Evel m'ema breman, e seblant an deiziadur diskouez ar brasañ dizurzh e dasparzh an notadurioù-se. Evit adkavout ur c'henstagerezh bennak, e ranker goulakaat ur stad kent na vije ket a advizioù nag a eskemm a lidadurioù etre ar mizioù (evel ma'z eus anezhe breman, s. a-is). Merzhout a reer neuze ne gaver MD nemet e-barzh ar mizioù a zo M (AT) endeo en o zalbenn. Da'n deizioù keñver-ek n'eus met D er mizioù ANMat. An deizioù 1-4, 6-10 ha 12-15 eus ar c'hentañ pemzeknoz eo; 1, 2, 4, 6, 8, 10, 12 ha 14 eus an eil hini ivez (sl. ÉC 11.273). En deizioù all e kaver an notadur diazez D AMB, bezet mat- pe annat- ar miz.

E-giz notadur ar c'hentañ stad e kaver ivez N INIS R a zo dianav e ster. E gavout a reer da'n deizioù 5, 7, 9, 11; 4', 6', 7', 8', 9', 11' ha 12' (gant an usskrab ' e verkomp hiviziken deizioù an eil pemzeknoz), en un doare diglok, a-du all, evit nep miz. N'eus roud ebet anezhañ e miz seuos, ar pezh a verk c'hoazh dibarelezh ar miz-se. Outañ e c'haller stagañ an daou notadur PRINNI LOVDIN ha PRINNI LAGET, ar c'hentañ a gaver er mizioù mat, an eil er mizioù anvat, etre an deizioù 1 ha 9, o vont war-raok eus un devezh sep al miz heñvelreizh. Da grediñ eo o defe un dra da welet gant an tennañ planedenn : tostaet eo bet prinni (genitiv *prinnos moarvat) da Br. prenn (Kb. pren "koad" ha "gwezenn", hIw. crann) ha da'n droiad teurel prenn; en hBr. e kaver prin o spisc'heriañ "sortilegos (requirat)"; heñveldra, krKb. pyv an bren a bew pous Ihesu "pe donkad vo da doneg J.", ger ouzh ger 'pehini ar prenn a blasoc toneg J.' PD 2853-4, hag e krBr. an marou so prendennus euzyc ha dyhegar Gw. 425, s. Fleuriot, DGVB 290.

Un notadur pouezus all eus ar c'hentañ stad eo IVOS; dizalc'h eo diouzh an notadur diazez hag e kloka neman. Bez' hon eus un heuliad a zeizioù gant IVOS a-ramp war daou viz lerc'h-ouzn-lerc'h (ÉC 11.289), hervez an dasparzh-man :

Ca. - Sa. : 2 + 3 = 5	Cu. - Gi. : 3 + 3 = 6
Sa. - Du. : 5 + 4 = 9	Eq. - El. : 5 + 4 = 9
Ri. - An. : 5 + 3 = 8	Ed. : 3 (e deroù'ar miz).

Kavout a reer IVOS c'hoazh, hogen digenvez ar wezh-man, e miz riuros, da skouer (en deizioù 13, 2', 3', 5'), a-unan a-wezhioù gant ar ger SINDIV = BrW. hiniv "hiziv", a verk pegen divoas eo eno. Tabutal a reer war ster iuos : Thurneysen en deus soñjet e verke bodadegoù (ZCP 2.530), an Ao. Duval e oa ur c'heñver bennak etrezañ ha doareoù al loar (ÉC 11.295). Evidomp e vemp tuet d'e lenn /ju^wos/(ha neket */iwos/), diwar *ijouos, ouzh e dostaat da hIa. ious, La. ius "reizh", o taveiñ moarvat da Ie. *ieu- "eren", s. Pokorny, LEW 512, ma tenner ivez dioutañ hIw. uisse < *ius-tijos "reizh, dereat, dellezek", La. iustus, s. Vendryes-Bachellety-Lambert, LEIA U-22. Da c'houzout ve avat, petra ve un hevelep "reizhekadur, kenereadur" eus doareoù al loar.

En diwez ez eus e kentañ stad an deiziadur ar pezh a c'haller envel "keveskemmoù" ("transference by interchange" gant Mac Neill, "échange" gant an Ao. Duval). Setu an disklaeriadur anezhe hervez P.-M. Duval : "Hervez an deiziadur evel m'ema breman (...) ez ampresto an 19 a viz mae, gouel sant Ewan,

notadur an 19 a viz heven, gouel sant Jelvez, heuliet gant anv ar miz; evel-henn e vo e miz mae : '19, sant Jelvez a heven' e-lec'h '19, sant Ewan'..." (ÉC 11.18); hag e keveskemm, e miz heven : "19, sant Ewan a vae". Keveskemet e vez evel-se an notadur pemdeziek en e bezh, bezet evit pourchas deizioù mat da'r mizioù n'o doa ket roud anezhe en a-raok, bezet, marteze, evit eren strishoc'h daou viz, evel ma c'hoarvez a-wezhioù gant deiziadurioù kentidik zo (12). Setu ur roll eus ar mizioù ma verzher ar c'heveskemmoù etreze :

Kentañ c'hwec'hmiziad ar vlizenn : Sa.-Du. ; Ri.-An. ; Og.-Cu.

Eil c'hwec'hmiziad ar vlizenn : Gi.-Si.-Eq. ; El.-Ed.-Ca.

Gwelet a reer ne arc'hwel ket an daou c'hwec'hmiziad an eil heñvel ouzh egile, ha kozh e c'hell bout an diforc'h-se etreze (13). Merzhout a reer ivez n'eus astenn ebet eus an eil war egile, evel pa vije un harz bennak etreze.

Da skouer, er vlizenn II, evit an deiz 1', e lenner :

Sa. (miz "mat") : I D DVMANNI
 Du. (miz "anvat") : I MD SAMONI.

Ar stad kentañ ez omp o paouez komz anezhi ne badas ket pell moarvat dre ma tegase e kant an heol distroadurioù re vras evit bezañ gouzañvet, mes ret eo he goulakaat evit disklaeriañ ar pezh a zeu aman da heul.

*

Boas e veze an holl bobloù a rae gant un deiziadur loarel da implijout un adviz pe lies anezhe (W. Kubitschek, Grundriß der antiken Zeitrechnung, München, 1928). Setu ar pezh a c'hoarvezas, da skouer, an han India, ma kenveve un deiziadur loarel hag un deiziadur heolel : ar c'henglot etreze e veze tenn a-walc'h hag e teued a-benn anezhañ dre lemel hag etrelakaat mizioù ha deizioù loarel (Inde Classique 2.725). Anaout a reer ivez, gant ar c'heveskemmoù, un adviz a oa e anv Poseidon b', a oa disheñvel an doareoù evit gant ar rezhioù implijet (kant trieterek, oktaeterek, ennestroesteterek, &c.). Gwelet hon eus c'hoazh pegen eeun e oa an diskoulz bet gaver gant ar c'heveskemmoù, ha pegen resis, mar degemerer da wir e veze lamet un adviz bep hoalad.

Evel m'hon eus eñ lavaret, ne gaver en heuliad roud ebet a-zivout lamadur an adviz-man. Merkoù ameeun zo avat. Da skouer e veze pourchaset da'r mizioù un notadurezh o spisae (MD, M, D AMB, &c.). A priori e c'hallje bezañ bet "kleuz" an advizioù. Hogen, merzhout a reer e oa da bep deiz anezhe meneg anv ur miz. Da gentañ e soñjad e oa anv ar mizioù da heul (Mac Neill, 25-30). An Ao. Célestin Lainé-Kerjean (Neven an Henañ) a ziskouezas, ZCP 23.251, 265 (1943), e verrzastument, en wir, an tregont miz diaraok. Evel-henn, evit an eil adviz, ma vez miret gwell an devoudoù, e verzher e kouna an deiz 2, D duMAN (2. miz), an deiz 3, md riuRI (3. miz), an deiz 13, MD SAMONI (1. miz ar vlizenn II), &c. Setu a vez graet gant Mac Neill (9hh.) serial notation ha gant P.-M. Duval (ÉC 11.31) prêt aux jours intercalaires : ober a refomp amprestadurioù-adviz anezhe. Ha re hardizh ve soñjal neuze ne c'halle ket un hoalad nevez em astenn war an hini araozañ na berrzastum tregont miz diwezhañ an hoalad kent, dres evel n'em veske ket daou c'hwec'hmiziad ur vlizenn gant keveskemmoù ? Diaes vije kompren, a-du 'rall, en o devije empentet krouerion un hevelep reizhiad kregiñ gant o c'hentañ hoalad gant un adviz. Kavout a ra dimpenta e oa gwirheñvel lamadur, pe kentoc'h, ezvezañs ar c'hentañ adviz hoaladek.

Pouez krouidigezh an advizioù a glever e lies doare. Da gentañ ez eus intercalary displacement Mac Neill (11-13), pe transfert annullant l'intercalation Duval (ÉC 11.25), a reomp aman dilec'hiadur adviziek : e-barzh an adviz e-un hag e-barzh an daouzek miz da heul (eleze, ar vlizenn I en he fezh evit ar c'hentañ adviz; c'hwec'h miz diwezhañ ar vlizenn III ha c'hwec'h miz kentañ ar vlizenn IV evit an eil adviz), da'n deizioù 7, 8 ha 9 eus pep pemzeknoz, e vez dilec'hiet notadur ar miz da heul. Setu, da skouer (hervez ÉC 11.26) ar pezh a gaver er mizioù 2, 3 ha 4 eus ar vlizenn I :

	2. Du. anm.	3. Ri. mat.	4. An. anm.
7	<u>md RIVRI</u>	<u>D ANAGANTIO</u>	<u>MD OGroni</u>
8	<u>md RIVRI</u>	<u>D ANAGANTIO</u>	<u>MD OGRONI</u>
9	<u>MD RIVRI</u>	<u>D ANAGANTIO</u>	<u>MD OGRONI</u>

En hini diwezhañ eus an daouzek miz o heuliañ un adviz e veze meneget anv dik ar miz-se. E welet a reer evit an deizioù 7, 8 ha 9 eus Ca. er vlizenn I, ma lenner D CANTLI. Dizoloet eo bet gant Mac Neill arbenn an dilec'hiadur. Setu penaos e voe disklaeriet gant P.-M. Duval :

Ils annulent pendant un an l'effet retardateur de l'intercalation sur certaines notations, en avançant celles-ci d'un mois dans l'état intercalaire du calendrier, donc en les laissant à leur place primitive dans le temps réel; d'autre part () les deux groupes de trois jours correspondent approximativement à la période des 2ème et 4ème quartiers de la lune, si le mois commence avec la lune. (ÉC 11.27)

Anat eo, en wir, en o deus an dilec'hiadurioù da bal herzel ouzh gwered an advizioù, eleze herzel ouzh ur c'henglotañ gant kerzh an heol; strizh eo o c'heñver, nep hini ve, gant un anadenn loarel. A-benn bloaz e seller ouzh gwered an adviziañ evel gwanaet mat, peogwir ne zilec'hier ket ken, nep ma ve lakaet da vann. Dilec'hiet e vez an IVOS ivez evel m'hon eus gwelet a-zioc'h.

A-unan gant an Ao. Duval hon eus diskouezet un heuliad all eus an adviziadur (14), a reer N kounaat anezhañ. Da gentañ deiz ha blizenn an deizioù amprestet gant an adviz da heul, e vez kounaet an amprestadur-se gant ar meneg N, betek ma vo tizhet al ledbemplizennad nesañ; heñveldra e lenner N c'hoazh evit an eil deiz ha blizenn, atav betek harzoù al ledbemplizennad.

Aman a-is e kavfer un daolenn eeunaet eus an anadenn. Ar c'hentañ beskellenn (gant +) a ziskouez an deiz amprestet gant an adviz kentañ (an "trede", evit gwir, hervez diskoulmadenn Neven an Henañ); an eil a verk ar c'hentañ deiz ha blizenn; an trede, an eil deiz ha blizenn kounaet. Lamet eo bet en daolenn-man an toulloù a spurmanter war an daolenn, bet klokaet gant sellot ouzh al ledbemplizennad all evit darn, evit un darn all gant komputerezh Collège de France he deus kadarnaet an disoc'h.

!	Blizenn III						Blizenn IV						Blizenn V																	
	!Gi	!Si	!Eq	!El	!Ed	!Ca	!Sa	!Du	!Ri	!An	!Og	!Cu	!Gi	!Si	!Eq	!El	!Ed	!Ca	!Sa	!Du	!Ri	!An	!Og	!Cu	!Gi	!Si	!Eq	!El	!Ed	!Ca
! 1!	+																													
! 2!		+																												
! 3!			+																											
! 4!				+																										
! 5!					+																									
! 6!						+																								
! 7!							+																							
! 8!								+																						
! 9!									+																					
!10!										+																				
!11!											+																			
!12!												+																		
!13!													+																	
!14!														+																
!15!															+															
!1'																+														
!2'																	+													
!3'																		+												
!4'																			+											
!5'																				+										

Evel-henn e komprenet e voe al ledbemplizenn disrannet diouzh eben : gant an adviz he heul. An adviz 3 (= 1), war lerc'h ar pempet blizenn a amprest, da skouer, notadur e zeiz 4 digant El. 4/III, an amprestadenn-se o vezañ kounaet

ur wezh kentañ en El. 4/IV hag un eil gwezh en El. 4/V; er c'hontrol, pa amprest e zeiz 5' digant Du. 5'/V, n'eus tu ebet d'e gounaat.

Ne anavezomp tra ebet a-zivout an natur hag an doareoù eus hevelep kounadurioù, mes un anadenn a lid pouezus tre e tlee bezañ rak an notadur N a ziverk an notadur pemdeziek engorto, nemet e daou (pe, marteze, tri) degouezh : 1) pa zeu diwar ur c'heveskemm; 2) pa vez anv a iuos e chom heman; da skouer, e Sa. 1/I e lenner D DVMANNI IVOS, hogen da zeiz ar c'hounadur kentañ, e Sa. 1/II, ez eus N DVMANNI IVOS, na resteurel a c'haller e Sa. 1/III, n dumanni IVOS; 3) bezañ a-walc'h e ve N en notadur N INIS R heñvel ouzh an N kounaat peogwir n'eo ket azlavaret. Da notañ ivez, hep ma oufemp perak, ne gaver N kounaat ebet anan gant an "tribann" (a gomzfomp pelloc'h dioutañ).

Soñjet ez eus bet, ha gwirhañval a-walc'h eo, ned eo N aman met beradur ar ger o talvoud "noz" (Ie. *nok^w-t-s, Kb. nos) dre ma vez diverket D pe MD "deiz (mat)" gantañ. Marteze e tavee d'ul lid bennak sevenet e-pad an noz. Dalc'homp soñj ivez eus ar skrid a lavar e kroge ar Gelted en o mizioù ha bloazioù gant an noz : un "noz ha blizenn" e ve neuze. Dizereadekaus ne oa ket avat an "noz" hag an "deiz", pa gaver ivez "N digenvez", e dibenn ar pemzeknozioù pergen, m'o noter peurliesañ NSDS (MAT); jubennet eo bet "hanter noz ha hanter deiz (mat)", hon ger hanter, Kb. hanner o taveiñ da kkt. *santero- (ÉC 11.283-88).

*

Ober a reomp tribann (signe triple Duval) eus un notadur lakaet, dre vras, etre ar petved hag an notadur deiziek; c'hoarvoud a ra peurliesañ eus daou bostig hag ur post brasoc'h, heman barrennet en e greiz evit an darnvuiañ, bezet II, I, II (mes adstummoù zo na haller ket lakaat da wir war o divout ez eus mankoù kizellañ eus an holl anezhe : post bras divarroma, daou last bras, &c.). Studiet int bet pizh kenan gant an Ao. Duval (ÉC 10.374-406). E savetenn ingalañ n'eo ket bet dizoloet betek breman. O c'hoarvoud a reer anezhañ hag abert a-hed an deziadur, nemet da zeiz kentañ ar miz, en holl mizioù (e-pad e Du. I marteze), un tammig stankoc'h, war a hañval, en eil pemzeknoz, ha dreist-holl, en deizioù 4', 5' ha 6', hervez an heuliad bet meneget a-us, hag ivez, war dibac-toc'h, en deizioù 10', 11' ha 12'. Ral a wezh (hep bezañ ezveant) e kaver an tribann en deizioù 7', 8', 9'. Hag ur c'heñver ve gant an dilec'hiadur adviziek ? Ouzhpenn, evel meneget c'hoazh, dizereadekaus eo an tribann gant an N kounaat. Hañvalout a ra e c'hallfe an holl devoùoù-se bezañ ereet.

A-zivout an tribannoù ez eus bet soñjet e dies intercisi ar Romaned ha gwelet ez eus bet enne tri frantad an devezh da bep hini ur ster kravezel diforc'h. Ne zisklaer ket an heuliadoù avat. Hervez Rhys, e verkfe ar post bras kreisteiz, an daou all o taveiñ da eurioù all (sk. II : 10 h, 12 h, 14 h, &c.), mes a-did krenn e hañval bezañ. Evit Mac Neill e taveje ar post bras, dre vras, d'ur prantad eus an devezh, dezhañ un talvoud brientek. Ar pep gwirhañvalañ e chom martezeadenn an Ao. Duval. Hervezañ e ve an tribann

un acte purement religieux, accompli peut-être dans les temples, plutôt que de l'activité civile publique, dans laquelle cette division de la journée en trois parties de nature variable, imposée parfois trois et quatre jours de suite, et revenant fréquemment dans le mois, introduirait une singulière complication. (s. ÉC 10.401-406).

En diwez, e ranker ober anv a notadurioù digenvez o taveiñ moarvat da lidadurioù a bouez, na spurmantomp met nemeur a dra war o divoud, ha, pergen, ar meneg TRINO SAMO SINDIV (Sa. 2'), bet tostaet, gant gwir, a hañval, gant an It. F. Le Roux-Guyonvarc'h, da "drede noz Samain" danevellou Iwerzhon (15); da gompren e ve evel *trinoxion samoni sindiu **trinozhez (teirnoziad) heven hiniv".

*

O vezañ kavet al letrad qu (qutios, equos, quimon, &c.) en deziadur, ha peogwir e kaver ar skrivad-se o kevezañ gant p, ez oar bet aet betek

lakaat en arvar keltiegezh ar skrid (16). Ne hañval ket bezañ degemeradus avat. Da grediñ eo n'eo nemet ur skridad gu evit cu (kavout a reer cutios e-kichen cutios, &a.). Evit a sell ouzh anv ar miz equos, bet klasket diouzhtu e dostaat da la. equus, hIw. ech "marc'h", Br. ebeul, &a., e c'haller soñjal e ve kenkoulz un Ie. *peku "bioù" o vont ent-reol da kkt. *eku- (s. ÉC 11.14; da eveshaat avat ne gaver er c'heltiegou roud ebet eus Ie. *peku-, IEW 797, nemet e vije en anvou keltiberek zo diaes da zigejañ).

Un tamm nec'het e chom ar c'heltiegour memestra dirak ar c'heriaoueg. Gwir eo, un enebadur, esaouet gant c'hwec'h miziad, eus ur miz samon- hag ur miz giamon- ne c'hell ket miret a lakaat da soñjal rageun - Br. hañv / goañv ha Kb. haf / gaïaf, Iw. samhradh / geimhreadh, s. ivez deveradoù zo evel Br. heven (ha neket 'even' !), mezheven eus *medjo-samīnjo- (Aoz. Ogam 14.467-74 1962). Dre vras avat e van geriaoueg an deiziadur diaes da jubenniñ dre ar yezhoù keltiek nevez.

En enskrivadur e kavomp war-dro c'hwegont ger, berraet peurliesañ ha neuze diaes da zisklaeriañ. Anvou ar mizioù zoken, meneget hep berradur pe-dost, zo pell a vezañ komprenus (s. notenn 7). E dibenn an adviz kentañ e hañval bout ur frazenn glok : karantezus n'eo ken tevel war an "troidigezhioù" bet kinniget diouti... Heñveldra, e deroù an eil adviz. Eno avat, un droienn evel IAT. CCCLXXXV a jubenner hep re a ziaester gant "385 deiz" diwar hevelebekaat lat. ha hIw. lathe "deiz", pa c'haller bout engorto, ouzhpenn, a gontañ 385 d'ar vlizenn III. Eno ivez e lenner SONNOCINGOS a hañval sklaer : "kerzh (-cingos) an heol (sonno-)" e ve : s. Ver-cingeto-rīx, krKb. rhygyngu "hinkaneañ", Br. kammed, &a. ha Go. sunno, Al. Sonne hag ivez krKb. huan "heol", eus *sowonā, s. Vendryes-Bachelier-Lambert, LEIA S-202. E-touez anvou ar mizioù, estroc'h eget samon- ha giamon- e tanglever sterioù anagantio- "na veajer ket?" (an- diouerus ha ag- "mont", s. (ez) an, krBr. aff, eus *agami, un deverad eus ur kartikipean e ve), ogron- "miz yen" (s. Kb. oer "yen"), (a)edrin- "miz an tonader?" (s. KrV. [gurhe'len (Pleren) gure'len (Pleuigner), gure'līn (Houad)] ha KrV. [gurhe'līn (Flouevneur-Gwened)], an holl o taveiñ da Br. gourzheren, ALAN 186, gourzh- "ouzh"). O vont en-dro hon eus meneget ur ger bennak a g'ell bezañ gouletet ur gerdarzh evitañ, mes, dre vras, n'eus ket kalz anezhe. Kizel adharoc'h e ve peurliesañ an enskrivadurioù galianek all nag ivez an anvou-hud, -lezh, &a., ma c'haller kinnizien ur jubennadur en ur gemer harp war ar yezhoù nevezkeltiek. Marteze a-walc'h e ve aman en hon c'herzh ur c'heriaoueg hengounel, liiek, ha ken bihan e chom c'hoazh hon anaoudegezh eus an nengeltieg na zeuomp ken a-benn d'he digejañ.

Daoust pegen diaes eo deiziadur Coligny da gompren un tammig, e chom kentelius meurbet evidomp. Prouiñ a ra e oa bividik a-walc'h kravez ha sevenadur Galia e dibenn an 2. ktvd. pe e deroù an 3. ktvd. evit chom hep dioueriñ interpretatio romana ebet. Diskouez a ra ivez e oa bet gouest ar C'halianed (na nemo-rant ar Gelted, moarvat) da sevel ur c'hompod dioutañ e-un, resisoc'h, a hañval, eget re ar pobloù kempred dezhe, a oa marteze tresoù zo anezhañ (n'omp ket evit pouezañ warnezhe aman) ul lod eus hêrezh an Indezeuropiz : penzeknoziou, teir-rannadur ar c'hentañ c'hwec'h miziad, &a. (17).

Evel m'ema, e c'hoarvez moarvat eus an teul-man unan eus ar re ziwezhañ bet legadet dimp war ar Gelted gant an hengoun indezeuropat diles, kent na bouezo warnezhañ mantell deñval an tebouezadurioù yuzev-kristen.

Les Lilas,
Goursav-heol hañv 1980.

Sacra recognosces annalibus eruta priscis
et quo sit merito quaeque notata dies.

P. OVIDIVS NASO
Fastorum Lib. I, 7-8.

NOTENNOÙ

1. Hir eo levr-lennadur an deiziadur. Gortoz a reer un embannadenn vras gant ar C'hel. P.-M. Duval, a vo enni roll klok al levr-lennadurezh. O c'hortoz, e sellfer ouzh e bennadoù, bet embannet gant Études Celtiques (Paris), "Observations sur le calendrier de Coligny", ÉC 10.18-42, 374-412 (1962-63); 11.7-45, 269-313 (1964-67) — Al labourioù kent o deus kollet kalz eus o dalvoudegezh. Ober a rafer anv avat eus : É. Espérandieu, Calendrier de Coligny (Ain), Saint-Maixent, 1898; Sir John Rhys, "The Coligny Calendar" e Proceedings of the British Academy, 1909-10, pp. 207-318; Seymour de Ricci, "Le Calendrier de Coligny" e Journal des Savants, 1926, pp. 448-49 (adluc'hadur ar skrid orin); É. Mac Neill, "On the Notation and Chronography of the Calendar of Coligny" en Ériu, 10.1-67 (1926-28); J. Whatmough, Dialects of Ancient Gaul, Ann Arbor (Mich.) 1951 (ademb. Harvard Un. Pr., Cambridge, Mass. 1970) 996-1060; Chr.-J. Guyonvarc'h, Fr. Le Roux, J. Pinault, "Le Calendrier gaulois de Coligny" en Ogam 13.521-32, 635-60 (an deroù hepken, savet gant Fr. L.R., zo bet embannet). E Langue gauloise 172-207 (Paris 1920) ez advoule G. Dottin skrid Rhys, gant faziou niverus. Ne haller ober hiziv gant al levr-se met gant ar brasañ evezh. Klok mat eo skrid Whatmough, mes fazius eo meur a wezh ivez. S. Aoz. "Le Calendrier gaulois de Coligny" e Nouvel-École 17.48-59 (1972). — Diwar-benn ar galianeg, dre vras, ar gwellañ levr a chom c'hoazh hini L. Weisgerber, Die Sprache der Festlandkelten e-barzh 20. Bericht der Rom.-germ. Kommission, Frankfurt 1930, pp. 147-226 (a-zivout an deiziadur, pp. 152-54). Abaoe ez eus bet dreist-holl labourioù ar C'hel. M. Lejeune, Celtiberica, Salamanca 1955; Lepontica, Paris 1971. Un daolenn klok eus saviad keltieg ar c'hevandir a gaver en É. Bachellety, "Le Celtique continental", ÉC 13.29-60. Daveiñ a reomp ivez da L. Fleuriot, "Inscription celtique de Botorrita", ÉC 14.405-442 (1974-75), "vocabulaire de l'inscription gauloise de Chamalière", ÉC 15.173-190 (1976-77), &c. — A-zivout ar skrid al levr-lennadur e c'haller sellet ouzh C. Lainé-Kerjean, "Le Calendrier celtique de Coligny" e Zeitschrift für keltische Philologie (ZCP), 23.249-84 (1943). Bidalvez eo "Le calendrier celtique" gant Gw. Berthou-Kerverzhiou, en Ogam 3.136-142 (1951) hag e studiezhoù all e Kad (1946-49).
2. Nemet an "tribann" (s. pelloc'h). Komputerez vras Collège de France, bet fiziet enni, e 1963, gant an Ao. Duval ha ganemp, kudennoù hollek an deiziadur, ne voe ket evit reiñ ur saveleñn drovezhiek a-zivout dasparzh an tribannoù. Padal, en ur ober un hanter eurvezh ez adsave arc'hwel an deiziadur war ar c'hre-fen all pe-dost, o klokaat evel-henn al labour reet gant degadoù a yezhourion e-pad ur seikont vloaz bennak.
3. Evit al lennadurioù e taveomp da labourioù, meneget a-zioc'h n. 1, an Ao. Duval.
4. War an deiziadurioù kent, s. Mac Neill 4-7. Hervez heman : "it is quite imaginable that a calendar dating from the time of distinctive Gallic culture could be preserved after that culture had been suppressed, but it appears most unlikely that a calendar of this kind would have been drawn up and set up anew in the neighbourhood of the Roman capital (Lyon) at any time after the proscription of the Druids after Tiberius" (p. 6).
5. Lenn en Ogam 13.525-27, ar pezh a ouzer diwar-benn darvoud (kollet hiziv) deiziadur Antre, e-kichen Moirans en Montagne (F 39260). Kavout a rafer eilluc'h un dresadenn savet gant Héron de Villefosse. S. ivez Whatmough, 994-5.
6. Evit un deskivadur klok, s. ÉC 10.20.
7. Ne chom hogos tra da dennañ diouzh ur pennad re gentrat hon eus embannet e Celticum 3.143-154 (1962) diwar-benn gerdarzh anvoù ar mizioù. Ennañ e kavfer avat ur roll eus ar martezeadennoù kent.
8. Ac'hane e vo meneget ar mizioù gant o div lizherenn gentañ (Sa. = samoni(os), &c.).
9. S. Mac Neill 27-30. Re hir ve adkemer e arguzennoù diazezet war egreolder

a-zivar c'horre dasparzh an notadur IVOS. O degemer a reomp da wir, ken strizh m'ema ar boelloni a gaver enne.

10. S. Mac Neill 28 ha 30. S. ivez, er memes studienn, notennoù ar steredoniour Fotheringham ha kendael heman gant mac Neill, 61-67.
11. S. pennad Thurneysen, ZCP 2.526 (1899); Mac Neill 34, 15-16; Ogam 9.338 (1957). An disoc'h, hag eñ dinac'hus, zo bet eztaolet gant an Ao. Duval : "Il s'avère que [ar ger ATENOVX], quoi qu'on en ait dit -- quoi que j'en aie dit -- ne peut contenir le nom de la 'nuit', qui, en indo-européen, ne comporte jamais de diphtongue" (ÉC 11.270). Netra ne brou, a du 'rall, e ve klok ar ger ATENOVX. Ral a wezh e kaver un -x e dibenn ur ger, nemet e lostrannoù keinennek ve (-ks-, -gs-). Soñjal a c'hallfed er wrizienn le. *neuk- "teñval, dispis", a gaver e La. muscitiōsus (qui propter oculorum uitium parum uideret), marteze e La. luscus "born" (eus *muscus ?), lituaneg niūksōti "bezañ teñval", &a. Ar wrizienn-se avat a hañval bezañ strishaet da'l latin ha da'r balteg ha n'eus roud ebet anezhi er c'heltiegoù (s. Pokorny, IEW 768). Dievezh ve goulakaat ur furm stirannel *nouk-s, forzh penaos. Ne reer anv anezhi aman, nemet dre ma klotfe madik a-walc'h ar ster "teñvalded a-nevez" evit envel mare al loar nevez. Un hevelep *atenoux(tion ?), da skouer, a roje un dra bennak evel Br. *adnuzhez a glaskjed en aner er geriadurioù brezhonek pe keñverioù anezhañ er c'heltiegoù arall.
12. S. studienn J. Loth, "L'Année celtique d'après les textes irlandais, gallois, bretons et le calendrier de Coligny" e RC 25.124-127 (1904).
13. Evit an devoudoù indiek, s. ar berrzastum savet gant J. Filliozat, el levr en deus savet e kenlabour gant meur a indiegour all, L'Inde classique, 2. 722hh. (Hanoi, 1953).
14. S. ÉC 11.277-83.
15. S. Ogam 9.337-42 (1957). Faziiek eo, hervezomp, ar c'heñver savet etre an notadur-man nag atenoux. S. Nouvelle École 17.57 n. 15.
16. S. Aoz. "Langues et littératures celtiques" e Nouvelle École 15.19-20 (1971).
17. Ret ve keñveriañ gant an devoudoù vedek. En India glasei e veze rannet pep miz loarel e daou paksa "askell" a 15 deiz loarel digevatal; pep pemselnoz oa rannet e daou; bēz'ē oa c'hwec'h rannamzer, &a. S. Inde Classique, l.m.

Ce document est, à vrai dire, le seul qu'on puisse actuellement porter raisonnablement au compte de la science druidique. Rien ne permet, d'ailleurs, d'affirmer qu'un tel calendrier fut de nature strictement religieuse, d'usage seulement rituel : il pourrait être le calendrier gaulois par excellence. Il est même possible que la fidélité à ce système désormais suranné, en pleine époque impériale, en deux endroits différents de la Gaule, ait exprimé le sentiment d'une résistance nationale aux usages latins : les hommes sont instinctivement attachés à leur calendrier; rien n'est plus "conservateur" qu'un calendrier.() En tout cas, le calendrier gaulois apparaît comme quelque chose d'assez savant pour l'époque, et comme le résultat d'une expérience considérable due à des observations multi-séculaires. () On doit prendre en considération la science précoce des druides et de leurs successeurs dans les temples, responsables probables du calendrier celtique, conservateurs de ses subtilités sans avoir eu pendant longtemps le secours de l'écriture, et l'on peut éprouver pour eux, pour la civilisation qui les a produits, une estime d'autant supérieure à celle que proclamaient les Anciens pour cette élite intellectuelle de la Gaule.

P.-M. D U V A L
"Observations sur le Cal. de Coligny"
Hommages à Albert Grenier
Latomus 63.557, 558 (1962)

MIZ CVTIOS

Evit diskouez penaos an deiziadur eus Coligny oa frammet, e roomp aman da heul munudoù miz Cu. evit ar blizennoù I ha V, deuet betek ennomp hep re a doulloù. Merzhet a rafer an diforc'hioù degaset er vlizenn I gant an adviz kentañ. E lizherennoù bihan hon eus klokaet ar pezh a vank war an daolenn arem.

	Blizenn I	Blizenn V	Evezhiadennoù
	M cutios mat	M CVTIOS MAT	
1	MD IVOS	MD	I : <u>iuos</u> diwar Gi.
2	MD IVOS	MD	
3	MD IVOS	MD	
4	PRINaI LOVDin	PRINNi LOVDin	
5	N INIS R	N INIS R	
6	MD	MD	
7	GIAMoni PRInni LAGet	MD	I : not. diwar Gi.
8	D GIAMONI	MD	- - -
9	N GIAMoni INIS R	N INIS R	: <u>GIAM</u> diwar Gi.
10	MD	MD	
11	D AMB	D AMB	
12	MD	N	V : <u>N</u> scanaat
13	MD	MD	
14	MD	MD	
	ATENOVX	ATENOVX	
1	MD OGRONI	MD OGRONI	Keveskema gant Og.
2	MD OGRONI	MD OGRONI	- - -
3	D OGRONI amb	D AMB OGRoni	- - -
4	N INis r	N INIS R	
5	D AMB	D AMB	
6	N INIS r	N INIS R	
7	N GIAMoni inis r	D AMB	I : diwar Gi.
8	N GIAMoni inis r	MD OGRONI	I : diw. Gi.; V : kev.
9	D AMB giamoni	D AMB	I : diwar Gi.
10	MD	mD	
11	D amb	D AMB	
12	MD	mD	
13	D amb	D AMB IVOS	<u>iuos</u> reel ar vlizenn I!
14	md	MD IVOS	! zo bet dilec'hiet da'r!
15	d AMB	d amb IVOS	! miz Og. araozañ.

Es gibt kaum ein Land in Europa — abgesehen von dem finnisch-russischen Nordosten —, in dessen Geschichte nicht das Keltentum eine mehr oder weniger große Rolle spielt. Die Kelten, durch Jahrhunderte hindurch mit die mächtigsten und verbreitetsten Vertreter des Indogermanentums in Europa, sind als eine der bestimmenden Kräfte in die Entwicklung unsres Erdteils eingegangen, und namentlich haben sie einen großen Anteil am Werden der mittel- und westeuropäischen Völker.

Leo WEISGERBER

Die Sprache der Festlandkelten, 148.

Le breton tel quel...

Il convient, prétendait Boileau, d'aller ouïr le français avec les crocheteurs du Port aux Foins. C'est sans doute une méthode comme une autre d'enregistrer un parler vivant et ainsi suivre son évolution, mais c'est en tout cas "un peu léger" pour prétendre connaître une langue. Cela étant dit, malgré toute la sympathie, forcément chauvine que je porte aux habitants de Brest, Quimper, Lorient et autres lieux, il me faut confesser que leur manière de prononcer anthroponymes et toponymes de chez nous est de taille à plonger dans la perplexité tous ceux qui pensent avoir appris correctement le breton.

En Bretagne, le sort réservé à la langue nationale dans la presse et dans les médias étant déjà précaire, il va de soi que, dans le cœur de nos compatriotes, elle a une place si exigüe que même les Pouvoirs Publics -- qui ne sont pourtant pas particulièrement clairvoyants, s'en sont aperçus et qu'ils se moquent bien des revendications présentées par une minorité à son propos.

Comme pour toute langue, le système de prononciation du breton ne coïncide pas totalement avec celui d'un autre idiome, en ce cas, celui qui nous est imposé, à savoir le français.

Compte tenu de cet état de choses, nos bons Bretons ont fièrement massacré leur prononciation pour complaire au maître dont le gosier ne peut s'accommoder d'un c'h /x/, d'un eun /ɒn/, &c. Voilà donc, par des exemples que tout un chacun peut vérifier chaque jour, ce que donnent nos noms de lieux et de personnes revus et corrigés à la mode bretonne urbaine.

Je suis certain que n'importe quel linguiste ou philologue, par une savante démonstration, ne manquera pas de justifier ce qui suit : Entendu à Brest, au hasard d'une conversation : "Si c'est fermé chez Le Cléhache, allez chez la voisine, ce sera ouvert". Renseignements pris, il s'agissait de deux commerçants respectivement nommés Le Cleach /kle^{ax}/ et Guivarc'h /g^wivarx/. Si donc, logiquement, vous rencontrez M. Floc'h /flo^x/ et que vous l'appeliez Floche, c'est que vous n'avez rien compris car, de même qu'il y a lieu de héler M. Lozac'h /l^(l)ozax/ par un vibrant l tout en allant à Plouézoque, c'est-à-dire à Plouezoc'h /pluezo^x/, il convient de se souvenir qu'à Quimper, il ne saurait y avoir un village de Kêrfeunteun, mais bien de Quirfaintain.

Tout ce qui précède n'empêchait pas M. Plévène d'aller à Rospendène, cependant que le sieur Le Pène devient un Pain pour peu que son nom soit suivi de ru(z) ou de -vidig... On objectera qu'il paraît plus seyant de s'appeler Pain-sec que d'évoquer les rondeurs d'un peñsek...

C'est pourquoi, nous nous réjouissons de voir des études, comme celles publiées récemment dans Skol Vreizh (N° 65-67) sur les noms de famille bretons ou les études simples de toponymie. Non seulement les syndicats d'initiative pourraient en tirer profit à l'usage de nos visiteurs de l'été qui en perdent leur latin à défaut de celtique, mais les indigènes -- et singulièrement nos "notables" -- gagneraient beaucoup à les lire et les mettre en pratique.

1\ Paotr an Elle d:p:

Les Sociétés initiatiques celtiques contemporaines

Le 20 septembre 1980, notre confrère le druide Iltud, Michel Raoult, soumettait à un jury formé de MM. les Prof. J. Brengues, J. Servier et Chr.-J. Guyonvarc'h, à l'Université de Haute-Bretagne, une thèse pour le doctorat de 3° cycle de maçonnerie (option ésotérisme). Il y obtenait la mention bien.

Notre confrère Kadvan se propose de revenir longuement sur cet important travail qui nous intéresse au premier chef dans la prochaine livraison de notre revue. Disons de suite qu'il ne sera plus possible de parler du "druidisme" contemporain sans y faire référence.

Goulennet ez eus bet ganin, bloaz zo, e Paris, gant izili ar C'hoursez, reiñ ingal keleier eus Kembre en Tribann. Da gaout boued da vegañ va fennadoù e'm eus komanantet d'ur gelaouenn sizhuniek hollgembraek, Y Faner. Ret mat din, gant a-rouez ez an-me ahont (ur wezh ar bloaz da nebeutañ memes tra). Keleier arall a dizhin kaout ivez, a-drugarez d'un nebeut keneiled din o vevañ en hen wlad. Kement se da lavaret deoc'h e vo teskaouet lodenn vrasañ an titouroù en Y Faner. Da gregiñ ganti, ur gerioù bennak a-zivout ar gelaouenn-se end-eeun. An hini "gefiredelañ" eus an div gelaouenn sizhuniek ez eo, o plediñ dreist-holl gant pennadoù dezrannañ pe kelaouiñ hollek, tra ma van enket Y Cymro en doareoù lec'hel (bravañ mamm-gozh ha koshañ penn-saout an ardremez).

En Y Faner, neoazh, da reiñ deoc'h un tañva berr-ha-berr, e vez kavet penna-
doù a-zivout kudennoù strolladoù politikel Breizh-Veur (enkadenn al Labour hag e rener Callaghan), an niwcliar (Kembre o vezañ bet dibabet da bod-lastez evit ar rechetoù nukleel), an dud bet o teskiñ ar yezh (penaos ha perak), emastenn ar c'hri-
gbeu en trede bed abalamour da'r butun (o tamall da'r gouarnamant tremen hep lakaat ar Warning boas war ar pakadoù a gaser du-hont), diorreadur armerzhel Sina, ha diwar-
benn tud veur a bep bro, politikourion, lennegourion ha me oar petra c'hoazh. Seurt
pennadoù a vez kavet ivez mare-mare er c'helaouennoù brezhonek, hogen aman ez eo,
evit gwir, kalz liesoc'h an danvez ha kalz donoc'h an dezrann peurliesañ, ouzhpenn
maz eo boued sizhuniek da'l lenner.

Digor-kaer ar gelaouenn neuze, met un dra zo a fell din pouezañ muioc'h warnañ
eo ar burutelladennoù lennegel a gaver e-barzh (hep menegiñ re al lemmurion en o li-
zhiri). E Breizh ez eo trawalc'h d'unan sevel un tamm skrid e brezhoneg da vezañ
meulet ha kanmeulet gant person e iliz. Ha pa ve bet aoc'het ha destoc'het e damm
oberenn gantañ. Ur yezh santel eo hon niver na c'haller skrivañ anezhañ nemet traoù
peurvut hag awenet uhel (evit daoulagad e person, evit-...)

Hag en Y Faner ? Ar c'hontrol hevezañ eo. Kemmereg e stourm bezañ ha kembraeg
ez eo, hogen barnet ha burutellat spis e vo no oberenn, re a-keñver tura, ken e-
keñver danvez, ha pa vec'h-hu ur barzh bet kadoriet ha kadoriet dek gwezh en Eis-
teddfod. Forzh ne reont. Barzhed brudet a'm eus gwelet, kaset da sutal brulu war
bark an aod, dre benn ma oa re laosk ar genganez gante, pe techet ma cant betek re
da ober gant klotennoù aes, pe en abeg da zavez o skridoù, boutin ha meret brein.

Ha stourm Gwynfor Evans, ar bPlaid hag ar Sianel 4 ? Moarvat ho peus holl kle-
vet komz diwar e benn. Ne vo ket kontet deoc'h dre ar munud — diezhomm eo — hogen
trawalc'h din lavaret e kavan souezhus gwelet ur bobl en he hualoù o stourm evit
kaout chadennoù arall. Ma ! Ac'hann d'un daou vloaz bennak e vo tu dezhe arvestiñ
ouzh "Mannix", "Tog meloùs ha heuzoù ler" ha "Kojak" o kembraegiñ. Ned eo ket ken
fall se a-benn ar fin, marteze.

Tro 'm eus bet da welet Gwynfor Evans o prezeg e Dinbych, e miz eost, ha man-
tret on bet. Setu penaos ez ae an daelañ politikel en-dro gantañ : yezh koshañ Eu-
ropa eo ar c'hembraeg (hag eñ da ober dave da Aneirin, Taliesin, &a.), ar sevenadur
koshañ en Europa zo ganeomp, Kembre a voe ar vro araoketañ er Grennamzer; en abeg
da se hon eus ar gwir da vezañ dieub ha, dre se, da gaout ar Sianel 4. Tamall erbet
ne rin da Wynfor Evans. Magañ'r paour gant pour ha'r pinvidig gant kig, sed a zo da
ober. Ha petra 'fonn deoc'h reiñ d'ur saliad tud kozh o doa mouezhiet holl pe dost,
sur a-walc'h, evit Magic Thatcher. Ur mesaer mat gant un dropellad deñved klañv ne
c'hell ket ober kalz, anat eo. Un nebeut tud yaouank a oa er sal koulskoude ha klask
a eure Gwynfor klenkañ en e brezeg an armerzh, ar c'hudennoù kevredigezhel, ar poli-
tikerezh, niver an dic'hweleion, &a., da glask atoriñ, memes tra, tud a oa chalet
da gentañ gant kudennoù pleustrek ar pemdeiz, ken e troas e brezeg d'ur sapre mesk-
laj. Gwynfor Evan e-un, zoken, ne oa ket evit ken diaes ul labour.

Evit klozañ ganti, ret din menegiñ ur rummad levrioù-godell nevez, Y Meddwl
Modern, o plediñ gant lenneion, prederourion hag armerzhourion veur ar c'hantved
pe ar c'hantved tremenet; evit breman ez eus deut er-maez peder levrenn : Malraux,
Marx, Toynbee ha Wittgenstein. Arabat digalonekaat neuze : bout zo estr eget ar
yezh hag an tele e spered Kembreiz zo !

Evel an haroz bet meulet er skridoù entanet ha divent e tougan ar c'hleze en ur bignat a-dreuz al lann, war gostez an duchenn. An devezh-man a viz mae zo trellet gant aour an Heol Doue ha Roue en e neinboent. Dassorc'hiñ a ra en e bompad sked lorbus ha fromus an apotiker kozh, aet da anaon e-pad ar bedvrezel diwezhañ. Al Louzaouer a adkemer e blas en ur yaouankaat, tregont tri bloaz e fin ar bloaz e vo. Pellet ar Parizian a vro Bagan ac'hanon o'n em gannañ er straedoù !

Heuliañ Gwenc'hlan a ran, ha'm holl c'nenvreudeur, mignoned ha mignonezed, e meurdez an ambrougadeg sebezus, klodveurek. Lidet omp gant nerzhoù an natur hag an doueoù a glaskomp, o tostaat goustadik da'n neñv... Un nebeud arvestourion a sell ouzhimp, sirius tre. Setu adkavet an tech yac'h hag emsavel da'r c'hoari !

Ronan, Boto, Youenn, Herve, Gweltaz, Yanna, Koulizh, Alan, Goulven..., holl ac'hanoc'h bet dibabet gant an nerzhoù kelt evit ar mousfent, an arz. Skinañ a rit glan ha nerzhek en ur c'hempouez kensonus klok, gant ar glenn hag an neñv. C'hwi, kevezerion a lorc'hentez hag a vuhez o virviñ, ho hunvreoù skrijus a adkav o jestroù ennoc'h, kanerion, skrivagnerion, gouizieion, sonourion, ur mousc'hoarzh war ho muzell. Nag eo pell kevredigezh an eskemm ! Nag eo pell an dispac'herion-gartoñs staot trenk !

Dilezet 'm eus sae e'blas ar varzhed evit gwiskañ hini wenn va zad-kozh. Pignat a ran goustadik davit an douelaat, an enorioù dreist... Ganeoc'h, keneiled, trec'hourion war ar marc'hadour. An ambrougadeg a leugn al leurenn aereel dindan al Lagad. Kridiennañ 'ra 'n neñv er pellder hag e klever tousmac'h ar mor mesket gant garmoù ar bobl o kannañ ho talioù kalet ha sioul. Krog mat eo hon lid bloaziek, bet gwallgaset gant Jakez Riou gwezhall... Echu gant an deñvalijenn, an dristidigezh touellus, meulganou levezzeleun hon hendadoù a zigor o hent 'n hon c'halonoù ! An diri kozh ha bev a astenn argant gwenn ha flour o brankad, war-zu pep dorn feleun. Adsav bamus an hunvreoù ! Gant da vezañs o tarz, pep ac'hanomp zo meurbet kozh ha yaouankaet. Hunvreoù ! buzourion leun a gadarnded rok ez oc'h, o tiskouez deomp-an draourion, ar feunteunioù skiltrus ma evimp ar spi diziwez.

Erru omp war lein an duchenn, al leurenn veur, evit luniañ ar c'hleze nevet er vein a-sav. Setu dija ma strink a bep tu an dour marzhus... Ar marzhus digeur a boueze warnomp n'eus ket pell c'hoazh a steuz tamm ha tamm. Arvou nevez evel "Strink an deiz" a skiltr trumm evit goveliañ enomp vertuzioù ar benndierer. Hon eneoù, a daolioù asur, bigi habask, a c'hell dentañ en dremmwel glas. Sellet a ran ouzh Herri, an eskob e galabousennig ruz. Skañvoc'h va c'hleze...

Pep hini em franka diouzh an dispriz difrouezh, a soñj en uhelbal, stizus ha mezvus. Holl ac'hanomp dirak ar maen-log, Gwenc'hlan ha daou varzh a Gerne-veur. Aholl ac'hanomp o selaou ar vuhez didroc'hoù o'n em silañ en hon bruchedoù. Skediñ en heol a reomp, leun a nerzh lidus, a vragigoù ourgouilh el lec'h uhelañ-man eus ar vro, e-kichen ar gador-veur. Tuchenn Gador ! splannder divarvel kizellet evit padout ha reiñ ar skouer daoust da bep tra. Da anavezet non eus evel ma tere. Da drugarekaat a reomp evit bezañ prestet dimp un tamm eus da nerzh evit ober mistri ac'hanomp hag hon leviañ war-zu an ober difazi, a-enep da'n holl bolitikourion, marc'hadourion mennozioù, na gemmont tra morse.

Er wrez, ouzh da glodveurekaat hag hon salviñ, hon eus gwelet ar c'helc'h nevez o leuskel ur garm ledan a zegemer, hon tonkad o'n em barañ a uhelvarr, laouen, en heol ferv ! Degaset 'c'h eus ar bravañ savheol war hon hent ha n'en lezimp ket da vont da get. An holl ac'hanomp a oar talvoud ar prof a'c'h eus lakaet etre hon daou-arnoù ! Un urzh zreist he deus treuzet an awen... An neb a chom en traoñ ay el, sur, diwar wel, da get.

Tuchenn Gador, war c'hreunvaen kalet da youl hon eus savet start hon annez pinvidik ! E-pad eurvezh sioul ha daeüs ar C'hoursez ec'h eus adsavet enomp brasoni ar ouenn ! Moarvat o doa reoù ac'hanomp ankouezhet ar gentel beurbad enskrivet e maen halc'h an talbenn, hogen o daoulagadoù o deus komprenet en-dro penaos ur C'helt a c'hell chom dieub ha disuj ouzh ar wikefre a vremen ! Amprestet hon eus digant hon henañ breudeur o youl sioul, o lorc'h brientin er striv endalc'het, o sell kalet hag asura c'halle enebiañ, prim anavet e luc'had, ouzh mennozioù an enebour en ur zaeañ an arnev !

Diskenn a reomp breman evit mont da'r banvez... Gwelet a reomp an douar-hêrezh o flistrañ rak hon treid, evel ur stivell bet anavezet re hir ganti an dismegañs. A lonkadennoù hir e torromp hon sec'hed. Louzoù yec'hedus o'n em silañ en hon gwad hag o vougañ un tammig an tan o devañ hon skevent. Luc'hskeudennoù... Youenn Gwernig ha Gweltaz ar Fur em laka dirak ar benveg evit kinklañ golo o fladenn gentañ... Drouiz illur ! a lavar din Koulizh Kedez. Telanneg, abYuzhael, Douegaezh a glask rediañ an holl da vrezhonekaat. An holl er garrigell ! a huch Kadvan.

Tuchenn Gador, da welet a reomp evel ma'z karomp, asant ma c'hallfemp em adskeidiñ ennout, sklaer ha frank evel da beurbadelezh roue. An emsav a'z prasay c'hoazh p'hon bezo em zieubet diouzh pep mevelegezh, rak, a-drugarez dit ez omp hiziv trebarzhet a herder ramzel, a fiziañs o tarlammat !...

Moarvat e kresk ennomp evel e'z korf ledan, galloudus ha flour, gwagennoù hir pompadoù an heal, pompadoù an tantad enaouet da noz gant Dahud war leurgêr Vrasparzh. Ennomp e chomez o tiverrañ, emzispak ha glan evel ur mintin hañv p'hon eus santet ez kreiz kalon ur bed nevez o talmañ. Da nerzh a laka en-dro dimp un hiboud rok a youl kevrinleun. Tuchenn Gador, daou zevezh a fest yac'h merket gant arouez an noblañs nevez. Daou zevezh a bado pell war-lerc'h ar C'hoursez Digor da gerzhet en hon touez, d'ober ac'hanomp mistri disklav er stourm pemdeziek.

ab Louzaouer d: p:

02/06/80

Gallo or not Gallo (suite de la p. 21)

la promotion du gallo semble dérisoire." Certes, nous ne pouvons que partager l'opinion de Michel Guillery quant à la défense de toutes les langues de culture européennes devant l'invasion de l'anglo-américain, moyen d'expression privilégié de la société marchande que nous abhorrons. Nous reconnaissons, comme lui, que "le sort des langues française et bretonne est plus lié qu'il n'y paraît" face à l'ennemi commun, mais nous remarquerons qu'il y a une énorme différence entre une langue bretonne moribonde, essentiellement parlée par des illettrés (en breton, s'entend) et lue et écrite par la minorité d'intellectuels que représente l'Emsav, et qui ne dépasse pas de beaucoup le millier de personnes — langue qui, de plus, ne dispose pas de la puissance de diffusion des médias —, et une langue française d'État, langue de culture universellement reconnue, qui, bien qu'elle doive faire face à la toute puissance de l'anglais, est encore loin d'être à l'agonie...

Pour nous, c'est le combat pour la langue bretonne qui est prioritaire et ce combat est suffisamment accaparant pour que nous laissons aux Français — qui sont assez grands pour cela — le soin de défendre leur propre langue.

A lire les dernières lignes de M. Guillery, on pourrait croire que celui-ci, tout en désapprouvant l'idée d'une Haute-Bretagne se réenracinant dans le gallo, s'accommode fort bien d'une Haute-Bretagne qui soit uniquement de langue française : ce qui nous ramène, au fond, à la conception des deux Bretagnes dont nous parlions plus haut et que nous considérons comme néfaste.

La Bretagne est une et, répétons-le, pour les Gallos comme pour les Bas-Bretons, le seul moyen de "se réenraciner", c'est d'apprendre la langue bretonne et de vivre et créer dans cette même langue. Cela ne signifie évidemment pas que le français n'ait pas son importance en Bretagne, notamment si on désire être compris en dehors du millier de personnes qui lisent et écrivent le breton (c'est pour cette raison que cet article est en français...); mais c'est en langue bretonne que doit s'effectuer toute création, si on veut que renaisse une culture authentiquement bretonne. La survie de la Bretagne en dépend.

ab Ronan abYuzhael

Au sommaire de la 5e livraison de la très belle revue Artus figure un article signé de Michel Guillery intitulé "Comment peut-on être Gallo" qui a particulièrement attiré notre attention et nous a inspiré quelques réflexions.

L'auteur de l'article, après avoir rappelé la fondation en 1976 de l'"Association des Amis du Parler Gallo", dont les objectifs sont de "sauver la langue gallo-romane", définit brièvement ce que sont les parlers romans de l'est de notre pays, qu'il est convenu d'appeler "gallo". "Un rameau de langue d'oïl qui a poussé en Armorique". L'originalité du "gallo" serait une certaine influence du celtique : "Le Professeur Fleuriot y note l'existence d'un superstrat gaulois perceptible dans les tournures syntaxiques et dans certains éléments du vocabulaire, ainsi qu'un superstrat celtique plus récent, emprunté au breton". [Nous supposons charitablement que l'auteur a interprété "substrat gaulois" -- quelles que soient les critiques auxquelles donne lieu cette notion -- par ?"superstrat gaulois"]. L'auteur souligne également la parenté très proche qui unit le gallo aux autres dialectes romans armoricains (normand, jersiais, angevin, &c.). Nous ajouterons à cela que le gallo n'existe pas en tant qu'unité dialectale : en effet, trois parlers romans coexistent en Haute-Bretagne : au nord d'une ligne, en gros, Loudéac-Dol, on a un parler de type bas-normand; au centre, ce n'est qu'un prolongement de l'angevin; et au sud, on a affaire à des parlers du type de ceux du Poitou. L'auteur rappelle ensuite que l'intercompréhension étant possible entre le français officiel et le gallo, ce dernier ne peut en aucun cas être considéré comme un idiome spécifique. En outre, étant lexicalement et littérairement improductif, il en arrive à n'être plus qu'un patois.

Pourtant, continue l'auteur de l'article, le gallo représente pour "les Amis du parler Gallo" un trait d'union qui peut permettre un réenracinement dans la culture celtique.

"La position du Haut-Breton, écrit M. Michel Guillery, a toujours été bien ambiguë devant la défense de la culture bretonne qui, longtemps, a été faite autour du combat linguistique. D'aucuns voulurent apprendre la langue bretonne, mais leur foi ne suffisait pas à effacer les réalités quotidiennes : en Haute-Bretagne, le breton n'est pas un outil de communication ! La langue, moyen privilégié de renouveau, faisait cruellement défaut en Bretagne non bretonnante." Et l'auteur cite ces lignes d'Angèle Vannier : "Je suis pour la variété dans l'ensemble. Les mythologies celtiques, que l'on trouve aussi en Pays Gallo, ont été étouffées dans notre culture scolaire.. Les Gallos doivent, comme les autres, rechercher leurs racines les plus profondes. Il faut aller du gallo au celtique !"

A ce propos, il y a lieu de faire quelques remarques : il est évident que ce qui fait que la Bretagne est une ethnie, ou une nation -- une entité -- c'est la persistance de la langue bretonne. La langue bretonne est la source et le ciment qui permet l'existence d'une culture bretonne différenciée. La disparition du breton signifierait à plus ou moins brève échéance la disparition de la Bretagne et du peuple breton en tant que tels. Citons les paroles de Régis Boyer, spécialiste des langues et littératures scandinaves, publiées dans le même N° 5 d'Artus : A la question, "La Normandie fait-elle partie du monde nordique ?", il répond : "Non, je ne crois pas. Ce sont des Français, des Français du nord. Ne serait-ce qu'au niveau de la langue, il y a eu assimilation. Ils n'ont pas eu, comme les Bretons, les Alsaciens ou d'autres, une langue qui aurait pu constituer un facteur de différence." A notre avis, les Gallos se trouvent donc, depuis le 11e siècle, exactement dans la même situation que les Normands. C'est seulement la proximité et le rayonnement de la Bretagne brittophone (ou Basse-Bretagne...) qui fait qu'ils conservent un certain particularisme et se disent encore Bretons.

Est-il besoin de rappeler par qui a été faite la Bretagne, dans les limites qui sont encore les siennes aujourd'hui ? Même à l'est de la ligne Loth, dans la zone qui ne fut jamais bretonnisée linguistiquement, l'aristocratie administrative et militaire était bretonne et brittophone jusqu'au 11e siècle, comme en témoignent les noms des seigneurs de Fougères, Vitré, Châteaubriant, ou d'autres villes frontalières. Comme on le sait, c'est l'invasion normande, jointe au prestige de la culture française, qui fit que le breton fut abandonné graduellement par les élites politiques

et culturelles. La seule différence entre la Haute-Bretagne et la Basse- est donc, à notre sens, que la francisation (ou romanisation) s'est effectuée plus tôt pour celle-là que pour celle-ci, et ce, à une époque où le dialecte francien n'avait pas encore pris la part prépondérante que l'on sait; il était donc naturel que ce fussent les dialectes de l'ouest du domaine de langue d'oïl qui supplantassent le breton en Haute-Bretagne.

Nous ne dirions pas, comme Michel Guillery, que "la défense de la culture bretonne s'est longtemps faite autour du combat linguistique". Nous dirions que la culture bretonne doit être vécue par la langue bretonne. Il ne s'agit pas de défendre la culture bretonne, il s'agit de la vivre; il s'agit, bien sûr, de combattre pour la langue bretonne, mais combattre pour la langue bretonne présuppose qu'on la pratique dans la vie courante, à tous les niveaux. Et nous ne voyons pas très bien comment pourrait exister longtemps une culture bretonne sans langue bretonne. Tout au plus pourrait-on parler d'une culture française "provincialiste"...

C'est pourquoi, quand on affirme que la Haute-Bretagne a conservé, par le canal du gallo, "les mythologies celtes", nous nous permettons d'émettre quelques réserves : que le folklore ait conservé certains vestiges de l'ancienne culture celtique, c'est indubitable, et cela mérite de faire l'objet de travaux d'érudition. Mais il ne s'agit là que de vestiges et on pourrait en dire autant de nombreuses provinces françaises. Une culture celtique authentique ne peut renaître que par la langue bretonne, sinon on tombera inéluctablement dans le provincialisme français, si ce n'est dans la celtomanie.

C'est pour cette raison que nous pensons que le seul moyen de "retrouver leurs racines" est, pour les Gallos, d'apprendre et de parler le breton, comme l'ont fait bon nombre d'entre eux, et dont plusieurs comptent parmi les meilleurs écrivains de langue bretonne.

Bien sûr, comme le dit Michel Guillery, "en Haute-Bretagne, le breton n'est pas un moyen de communication". Mais en est-il différemment en Basse-Bretagne à l'époque actuelle ? Les faits démontrent que le breton, tel qu'il est parlé maintenant, — en dehors de l'Emsav — n'est plus qu'une langue transmise et encore, les jeunes générations, même si elles le comprennent, ne le parlent plus. Le breton n'est plus utilisé comme langue des relations sociales hors d'un cercle restreint : on ne parle breton qu'aux gens qu'on connaît.

La majorité des Bas-Bretons sont donc dans la même situation que les Gallos. S'ils veulent se réenraciner, ils doivent aussi apprendre le breton.

La démarche de certains Gallos, visant à l'enseignement du Gallo en Haute-Bretagne, pour honorable et respectable qu'elle soit, nous semble non seulement relever de l'utopie douce, selon l'expression de Michel Guillery, mais encore, et surtout, être extrêmement dangereuse pour la Bretagne : une telle attitude, en effet, suppose et consacre l'existence de deux Bretagnes, de traditions culturelles d'égal valeur. Il est certain que ces deux Bretagnes existent en fait depuis le 11e siècle, mais ceci est la conséquence d'une défaite historique et, reconnaître, en droit, deux Bretagnes, c'est accepter cette défaite comme définitive. Nos amis gallos ont-ils pensé à la récupération dont leur mouvement pourrait faire l'objet de la part des ennemis de la Bretagne et de sa culture ? L'État français n'a pas changé et a tout avantage au développement d'un particularisme gallo qui affaiblirait d'autant le mouvement culturel breton et permettrait de diluer l'originalité du problème breton, en faisant croire que l'intérêt pour la langue bretonne n'est pas différent, au fond, de l'intérêt qu'éprouvent tous les terroirs français pour la conservation de leurs patrimoines locaux; ce qui revient à nier l'existence d'une nation bretonne. C'est toujours le vieux principe : "diviser pour régner".

Michel Guillery conclut son article par ces lignes : "Et si l'on ne peut qu'encourager leur démarche de réenracinement, nous pensons qu'il ne faut toutefois pas se tromper de combat : à l'heure où l'anglais tend à supplanter toutes les autres langues de culture en véhiculant le massifiant 'American way of life', il semble bien que la défense des langues française et bretonne, dont le sort est plus lié qu'il n'y paraît, devient l'enjeu d'un combat culturel prioritaire, en regard duquel

(suite p. 19)

Breizh. Magazine de la culture bretonne. Le Pradi Tredion 56250 Elven. Excellente présentation, contenu enrichissant, surtout pour les jeunes Bretons qui ont tout à apprendre... et même pour les autres qui, souvent, n'en savent guère plus. Le supplément en breton, Dihun est très inégal. Un effort semble avoir été fait pour l'améliorer.

La Voie d'Avallon, N° 2, avril-juin 1980, écho trimestriel du Monastère de Run Meno, les Sept-Saints 22420 Plouaret. Explications et commentaires à propos des druides et du druidisme par notre regretté confrère Mgr. Herri Hillion. Nombreuses photographies documentaires des gourseziou digor passées.

La Bretagne Réelle - Celtia, N° 426 avril 1980, 22230 Merdrignac. Jacques Gallo n'a rien perdu de son charme ni quatreboeufs de ses éclats... Cette livraison fournit la liste exhaustive, accompagnée des tarifs (incomparables), des études et pamphlets édités par BR. Y noter, en particulier, une imposante série d'ouvrages d'O. Mordrel et les monographies de Vlcek sur les ethnies minoritaires. Documents curieux — et passablement farfelus — sur la Foi Celtique.

Ar Gwyr (ce qui, en une langue celtique dont on ne précise pas le nom, voudrait dire "le vrai"), supplément N° 20 aux "Cahiers bretons", 29 rue des Meulières, 77260 La Ferté / Jouarre (Jean Thos et Yvette Nicol). Contient des articles de A. Savoret, du barde Ki Areum, J. d'Arès et des extraits du Barddas. Le N° 19 célébrait le trentième anniversaire de la fondation du "Grand Collège Celtique de la Forêt des Chênes de Brocéliande". Un siècle celtique, en quelque sorte.

Le Triscèle, Journal officiel du Front de Libération des Gaules (Achtung ! Pas de bombes : "association exclusivement culturelle"), N° 2, consacré à la recherche d'un celtisme européen moderne et vivant. P. de la Crau, 163 bd. Édouard Vaillant, 93300 Aubervilliers. De P. de la Crau, signalons aussi une étude sur les différentes associations druidiques dans un "Cahier de la BR", automne 1980.

An Teodeg, édité par Dugelez Breiz, 14, rue Esther Cuvier, 93260 Les Lilas. Le N° 63 (oct. 1980) contient un très bon article de P. Gaignet, "Quand nous pourrions être nous-mêmes" et des textes de nos confrères Armel Calvé, Goulven Pennson et Rival Pennaod. D'Armel Calvé, en particulier, une réponse percutante aux propos "curieux" de l'ex-collaborateur de Stur et notre toujours confrère ("Quand on a été gatin une fois on l'est pour le reste de ses jours" disait M° Maurice Garçon) M. F. Gourvil.

Ar Soner, N° 235 et 236, organe de Bodadeg ar Sonerion, indispensable à tous ceux qui prétendent souffler dans le buis et se tenir au courant de ce qui se fait à ce sujet outre-Manche. P. Montjarret, Lann-Langroez 56270 Ploemeur.

Skrid, la jeune revue en breton. Gw. Denez, Le Ris, Floare, 29100 Douarnenez.

Hor Yezh, linguistique et philologie bretonnes. Y. Desbordes, 1 place Charles Péguy, Poullbriant, 29260 Lesneven.

Al Liamm. "Quelle est notre meilleure revue bretonne ? — Al Liamm, hélas !". Huon et Latimier lui ont néanmoins fait franchir le cap des 200 livraisons et à peu près tout ce qui compte depuis trente cinq ans en Bretagne y a collaboré; pourquoi nous semble-t-il, pourtant, que la nouvelle génération d'écrivains ne paraît pas avoir le punch, ni la culture, de celles qui l'ont précédée ? Dans le N° 201, lire en particulier le poème de Y.-E. Jarl — demeuré presque silencieux depuis les débuts de Gwalarn — et l'étude sur la Frise du Nord de J. Gwegen. Secrétariat, 65 rue de Riancourt, 35400, Saint Malo.

Bulletin de Liaison de la Fédération des Bretons de Paris, 17 rue de l'Arrivée, 75015 Paris. Le N° 80 est consacré au "ras-le-bol" breton devant la dernière marée noire.

Le Devenir Européen, 1 rue du Rhône, 44100 Nantes. N° 14 (nlle série) oct. 80. A lire la chronique "Ethnies d'Europe" consacrée cette fois à la Corse.

Skol Vreizh, 1, place du Marc'hallac'h, 29210 Morlaix. N° 67. Très bons textes d'anthroponymie et de toponymie ("Noms de lieux à Penmarc'h").

Preder N° 237-238. Le Centre de Philologie Normative (KIS) livre ses archives sous le titre Lavar 07, ou comment se crée une langue bretonne technique moderne. Penn Menez Plomelin, 29000 Quimper.

Marvnad evit un eskob

Setu ouzhpenn ugent vloaz breman ma save Tugdual un iliz keltiek nevez. Morse n'on bet evit gouzout resis pe "ortodoks" pe get e oa da geñver Iliz Roma pe Iliz Constantinopolis, ar pezh a ouzon avat e oa eus "Pabu ar Gelted, E Wemded Tugdual uvel" ur paotr leun a feiz hag a c'hred, hag ur mignon feleun. Abred ez eas da anaon, brevet e yec'hed gant an ezeved hag an digenvez, neket avat hep bezañ "ebeuliet kelin", evel ma lavare. Gant chañsoù diseurt e kendalc'has war e lerc'h e Iliz gant arc'heskeb hag eskeb evel Gall, Iltud, Turiav...

Ne vije ket bet un oberenn vreizhek pa na vije ket bet savet disrannadurioù en he c'hreiz... Unan eus ar skourroù-se zo bet Compagnons Missionnaires Celtiques, annezet e manati Run Meno, o klemm bezañ heulierion feal an Iliz kristen kezivik na anaveze ket ar senedoù alvezel deut war-lerc'h hini Ephésios e 431, (ha setu perak e lesanver "rakkalkedonidi" e gredenourion). (Sl. Voie d'Avallon N° 3).

Aman ivez ned on ket e chal da c'houzout hag ar gwir zo gante pe get da geñver ar gristeniezh, nemet derc'hel koun eus ur mignon karet a oa evel kreizon ar visionerion gelt : Herri Hillion.

Ar wezh diwezhañ m'hon eus kejet oa evit Goursez Digor Duchenn Gador, ar sul-gwenn diwezhañ. Kichen ha kichen hon eus pignet gant ar menez, unan eus kaerañ broioù a Vreizh, unan ivez ma vez stankoc'h ar glaveier evit an amzer hinon, ret e anzav. Mes kaer ur bam e oa da'n deiz-se hag an eskob da lavaret din en ur wenc'hoarzhin : "Te wel, pa beder an Heol e vezer selaouet !"

Em anavout a raemp a-c'houde un tragont pemp bloaz hennak. I-wezhioù omp chomet meur a vloavezh hep em welet, mes morse ne savas antroop da disterañ randael ha bewezh ma chañse dimp em adkavout e viciadep ken kentañ hag e deiz kentañ. Mes piv a gavas biskoazh an disterañ abeg e Herri ?

Nevez zo en deus hon c'henvreur Iwan Foilvet, gant ar 1931 aet ur c'haer a varvnad diwar e benn. Degas a ra da soñj dimp an henvreuz ha henvreuzel ken buhezal etre Dom Alexis Presse ha Herri Hillion. Petra gwiraer, hag ar hevel-se soñj oa deut din war Duchenn Gador pa sellen ouzh Herri ha pa gounez Rakkoursez Marrakech e 1956 ma welad Dom Alexis dont e-barzh ar C'helc'h, un tribann koad bras war e sae a veneadad. Ouzh ur c'hazetenn a hañvale souezhet d'e welet ganimp, e respontas-eñ hepken : "P'emaon er C'helc'h, me zo drouiz a-douez an drouized".

Heñvel oa mennoz Herri, a skrive pemzeknoz kent e varv : "Le moine celtique ne serait évidemment pas ce qu'il est, sans le druide. Sa préséance n'existerait pas si le moine celtique avait négligé ou refoulé complètement le druide en lui. Même au siècle où nous vivons nous acceptons encore le terme "druide" pour qualifier notre Dieu Sauveur. On l'appelle quelquefois Grand Druides, au lieu de Grand Prêtre, dans la liturgie !"

Aet eo breman davit e Zrouiz Meur. D'en deurvo heman e zegemer e gwennved ar Gelted hag eus bell, erez na marv, da viken.

1\ K a d v a n d : p :

Gant keuz hon eus klevet e oa aet da anaon, war-lerc'h ur gwallzarvoud hon c'henvreur ha mignon mat Lemoigne, bet degemeret er c'helc'h hevlene. Pedit a reomp e re ga zegemer hon gourc'hemenoù mantret a gengañv.

